

ОТНОСНО СЪДЪРЖАНИЕТО НА НЯКОИ
ОСНОВНИ ПОНЯТИЯ В РАЗДЕЛА
„ФИЗИКОГЕОГРАФСКИ КОМПЛЕКСИ“ — 7 КЛАС

Лиляна Кънчева

Въпросът за учебното съдържание е един от основните методически въпроси. На него е отделено място и в Тезисите за развитие на образователното дело в НРБ, където се подчертава, че „изграждането на новото единно политехническо училище изисква решително да се усъвършенствува учебното съдържание... да се повиши неговото научно-теоретично равнище...“ (1;86).

Тази постановка напълно се отнася и за географията като учебен предмет и особено за раздела „Физикогеографски комплекси“ в курса по обща физическа география в 7 клас, тъй като в областта на комплексната физическа география през последните години се наблюдава процес на бързо натрупване на научни знания, формираха се и се утвърдиха много нови понятия, измениха се възгледите за съдържанието на някои от тях.

Като изхождаме от тези съображения за предмет на изследване, избрахме понятията в раздела „Физикогеографски комплекси“, като си поставихме за цел усъвършенстването на тяхното съдържание. За постигането на тази цел трябваше да направим проучване на литературните източници, да коригираме съдържанието на някои понятия и да проверим как то се усвоява от учениците (10;5).

В резултат на изследването установихме, че при разкриването на съдържанието на понятията в посочения раздел не винаги се изхожда от логичните постановки за съдържанието и обема на понятията, разработени от логиката. Освен това понякога се изхожда от становищата на отделен автор, без да са проучени всички основни литературни източници по физическа география и без да се подбере съдържание, което най-пълно да отговаря на дидактическите цели. От друга страна, съдържанието на някои понятия не е представено в строги логически формулировки, което не винаги гарантира тяхната точност и еднозначност.

В логиката под съдържание на понятията се разбират съществените признаци на обектите (предметите), принадлежащи към един клас (2;210). В съдържанието на понятията се различават родов белег и видово отличие. Родовият белег е присъщ на всички обекти и явления от даден клас, а видовото отличие — само на отделни обекти от този клас.

В раздела „Физикогеографски комплекси“ едно от основните понятия е понятието „физикогеографски комплекс“. Неговото съдържание в текста на учебника е разкрито чрез определение, в което се посочва, че е „исторически създадено съчетание от природни компоненти (съставни части) — земна кора, води, атмосфера, почви, растения и животни“ (16;147).

В литературата по физическа география този комплекс се нарича още „природен комплекс“ (17;1), като при разкриване съдържанието на това понятие в един случай се говори за „съчетание от природни компоненти“

(6;76), а в други като съществен признак е дадена съвкупността от причинно-свързани природни компоненти (12;12).

В публикациите по физическа география като природни компоненти в повечето случаи се посочват релефът, климатът, скалната основа, водите, почвите, растенията и животните (6;76,7; 132 и др.), т. е. дават се не само материални тела, а и някои техни форми, процеси и явления.

К. Мишев и М. Данева изтъкват, че природните компоненти са пет — геоложка основа, води, животни, растения и почви, което ние споделяме, тъй като материалните обекти могат да имат като съставни части само материални тела. Те разглеждат релефа и климата като фактори за формирането на природно-териториалните комплекси (15;35).

За дидактически цели обаче е целесъобразно релефът и климатът да се разглеждат като природни компоненти (но непременно свързани със скалите и въздуха). По такъв начин учениците ще придобиват по-пълна представа за природата във физикогеографските комплекси, както и за взаимната връзка между природните компоненти, процесите и явленията, които се извършват в тях.

В такъв случай на учениците може да се даде следното определение за физикогеографски комплекс:

Физикогеографският (природният) комплекс е съвкупност от взаимно свързани и взаимно зависими природни компоненти: скали, релеф, почва, въздух, климат, води, растения и животни.

Отъждествяването в това определение на физикогеографския комплекс с природния (а не само с природно-териториалния, както е в учебника) комплекс позволява това понятие да се употребява както когато се касае за комплекси, разположени върху сушата (природно-териториални), така и за комплекси, заемащи водно пространство (природно-акваториални), а също и за комплекси, които обхващат и територия, и акватория.

Запознаването на учениците със същността на понятието „географска обвивка“ чрез текста на учебника става, като се изтъква, че тя е „природен комплекс в обсега на цялото земно кълбо“ (17;147).

Въпросът за географската обвивка е привличал вниманието на много физикогеографи. П. И. Броунов още през 1910 г. говори за външна земна обвивка, която се състои от няколко концентрични сферични обвивки и като такива той посочва литосферата, хидросферата, атмосферата и биосферата (3;1).

По-късно А. А. Григориев изтъква и редица отличителни признаци на тази обвивка от другите геосфери — дълбокото проникване и взаимодействие на литосферата, атмосферата и хидросферата, проникването и трансформирането на слънчевата енергия, която е основа за физикогеографските процеси (5).

С. В. Калесник през 1947 г. пише, че повърхността на Земята може да се схваща като сложен комплекс, който е възникнал и се развива под действието на взаимно свързаните и взаимно проникващи един в друг процеси, които протичат на сушата, в атмосферата, водата и в организмовия свят. Този комплекс, посочва той, представлява особена обвивка на нашата планета и се нарича „географска обвивка“ (8;8).

В географската обвивка влиза съвкупността от всички видове скали, скални образувания и земеповърхни форми, всички типове почви, въздухът до озоновия слой с цялото климатично разнообразие, всички видове води, растения и животни на Земята. Поради това имаме основание скалите, релефа и почвите условно да обединим за учениците в понятието „литосфера“, въздуха с климата да обединим в понятието „атмосфера“, водите — в „хидросфера“, а растенията и животните — в „биосфера“. Така по-точно ще се разграничат компонентите на географската обвивка като нейно видово отличие и по-правилно от научна гледна точка ще се разкрие същността на понятието „географска обвивка“. Освен това понятията за геосферите са известни на учениците и не водят до увеличаване на учебния материал.

Следователно при посочването на компонентите на географската обвивка в учебника по география за 7 клас трябва да се внесат промени в следния смисъл — като такива да се дадат четирите геосфери (литосферата, атмосферата) до озоновия слой, (хидросферата и биосферата)¹, а не: земната кора, атмосферата, хидросферата, почвите и биосферата, както е сега в учебника (16;147).

Други основни понятия в разглеждания раздел са понятията за физикогеографския пояс и физикогеографската зона.

В учебника по география за 7 клас *физикогеографските пояси* са разкрити като природно-териториални комплекси, които се обуславят от слънчевата радиация и се простират като ивици от екватора към полюсите (16;151).

В енциклопедичния речник на географските термини физикогеографският пояс е представен като „висша степен на широчинно-зоналното физикогеографско поделение на земната повърхност, характеризиращо се с известна общност на термичните условия“ (6;77). Същевременно е отбелязано, че влажността на тези пояси може да бъде различна, поради което в тях се формират различни „географски“ зони.

По такъв начин физикогеографският пояс е представен като естествена таксономична единица, резултат на зоналността, т. е. обусловена от формата на Земята, от наклона на земната ос, от свързаното с тях различно количество слънчева топлина и др.

Ф. Н. Милков разглежда физикогеографския пояс като състоящ се „от зони, близки по топлинен баланс“. Едновременно с това той изтъква, че „някои географи (Н. А. Гвоздецкий, Н. И. Михайлов) поставят под съмнение съществуването в природата на г. п., считайки ги не физикогеографски, а климатични комплекси“ (14;121).

Други физикогеографи отбелязват, че всеки физикогеографски пояс се характеризира с преобладаване на определена въздушна маса, която обикновено има широчинно разположение, и че тези пояси се „явяват и климатични пояси“ (12;82).

Ако обобщим тези мнения за учениците, можем да формулираме следното определение за физикогеографския пояс:

Физикогеографските пояси са физикогеографски комплекси, които имат сходни топлинни условия и различна влажност. Обуславят се от количеството слънчева топлина и от типа на преобладаващата въздушна маса. Физикогеографските пояси съвпадат с климатичните пояси и поради това носят техните имена.

От обучаващия експеримент се потвърди, че това определение не е трудно за усвояване.

В посочения раздел за съдържанието на *физикогеографските (природните) зони* се казва, че са „части от пояса, които се обособяват поради различното съотношение на топлината и влагата в отделните части на пояса“ (16;151).

Както е известно, основоположник на учението за зоните е В. В. Докучаев, който пръв ги отделя като единни природни комплекси, но като говори за тях, той е имал пред вид сегашните физикогеографски пояси. По-късно това учение е било развито от А. А. Краснов, А. А. Григориев и особено от Л. С. Берг. Въпросът за природните зони е разглеждан и от физикогеографи — наши съвременници.

Според Ф. Н. Милков природната зона е „относително голяма част от географския пояс, характеризираща се с определено съотношение между топлината и влагата и с преобладаването на някакъв зонален тип ландшафт“ (13;106).

Други автори отбелязват, че „за разлика от географския пояс географската зона се характеризира с общност не само на термичните условия, но

¹ В темата „Понятие за географска обвивка“ в съветския учебник по физическа география за 5 клас като компоненти на географската обвивка също са дадени тези геосфери (11; 143).

и на влажността, което води до общност на биологичните компоненти на ландшафтите (растителност, почви и т. н.) (6;73), както и това, че „при отделянето на географските зони заедно с топлината на слънчевата радиация се взема под внимание овлажняването на земната повърхност и се разглежда съотношението на топлината и влагата, свойствено за всяка зона“ (12;83).

Като имаме пред вид тези постановки, считаме, че съдържанието на понятието „природна зона“ може да бъде разкрито пред учениците по следния начин:

Природната зона е физикогеографският комплекс, по-малък от физикогеографския пояс. Тя има сходни топлинни условия и влажност, сходни почви, растителност и животински свят. Природните зони са резултат от еднообразните условия за формиране на топлината и влагата и на съотношението между тях. Имената на природните зони зависят най-често от преобладаващата растителност. Различават се природни зони на сушата и природни зони в океаните и моретата.

Същността на физикогеографския комплекс „ландшафт“ в текста на едноименната тема в учебника по география за 7 клас е разкрита чрез няколко точна формулировка, в която е изяснено дословното значение на немската дума „ландшафт“, схващането на термина „ландшафт“ от някои буржоазни учени, разкрито е и съдържанието на физикогеографския комплекс „ландшафт“ и е подчертано различието между тях (16;164). От това, че не са разкрити само съществени признаци на ландшафта като физикогеографски комплекс, произтича възможността за тяхното неразбиране от някои ученици. Тази възможност пролича и по време на експерименталната ни работа, когато на въпроса: „Що е ландшафт?“ някои ученици от контролната група отговаряха, че това е пейзаж. Ето защо считаме, че същността на това понятие трябва да се разкрие чрез логически по-строга формулировка.

В литературата по физическа география има три становища за понятието „ландшафт“. Според първото, ландшафтът е основна регионална физикогеографска единица. Привържениците на второто становище приемат ландшафта като общо понятие (аналогично на „релеф“ и „климат“), синоним на физикогеографски комплекс от различен таксономичен ранг, което еднакво може да се прилага както за регионалните, така и за типологичните комплекси. Третата група физикогеографи са на мнение, че ландшафтът е общо типологично понятие (аналогично на понятието „почва“) (13;92). В този смисъл те определят ландшафта като относително еднороден физикогеографски комплекс, който не е регионална единица.

В ландшафтите протича стопанската дейност на човека. Поради това усвояването на същественото за този физикогеографски комплекс има голямо практическо-приложно значение, особено от гледна точка на тяхното опазване и възобновяване. Ето защо считаме, че за целите на обучението по география в средното училище може да се приеме типологичната трактовка на ландшафта и да се даде следното определение за понятието „ландшафт“:

Ландшафтът е малък (от няколко десетки до няколко стотици кв. км) и относително еднороден (има относително еднородни скали, релеф, почви, климат, води, растителност и животни) физикогеографски комплекс. Има и различни типове ландшафти: горски, степни, блатни, пустинни и др.

Проблемът за съдържанието на понятието в раздела „Физикогеографски комплекси“ — 7 клас, има не само самостоятелно, но и помощно значение. От правилното му решаване зависи в голяма степен успешното разработване на другия важен методически проблем — за формирането на понятията. Оттук и голямото му значение за повишаване качеството и ефективността на обучението.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ж и в к о в, Т. — За развитието на образователното дело в НР България, Партиздат, С., 1979.

2. Б ъ н к о в, А. — Логика. Наука и изкуство, С., 1975.
3. Б р о у н о в, П. И. — Курс физической географии. СПб. 1910.
4. Г в о з д е ц к и й Н. А. — Основные проблемы физической географии. Высшая школа, М., 1979.
5. Г р и г о р ъ в, А. А. — Опыт аналитической характеристики состава и строения физико-географической оболочки земного шара. Л.—М., 1937.
6. Энциклопедический словарь географических терминов. Гл. ред. С. В. Калесник. Советская энциклопедия, М., 1968.
7. И с а ч е н к о, А. Г. — Основы ландшафтоведения и физико-географического районирования. Высшая школа, М., 1965.
8. К а л е с н и к, С. В. — Основы общего землеведения. М., 1947.
9. К а л е с н и к, С. В. — Общие географические закономерности Земли. Мысль, М., 1970.
10. К ъ н ч е в а, Л. — Система и съдържание на понятията в раздела „Физикогеографски комплекси“ — 7 клас. Дипломна работа, С., 1980.
11. М а к с и м о в, Н. А. — Физическая география. Учебник для 5 класса. Под ред. д-ра г. н. Н. А. Гвоздецкого. Просвещение, М., 1978.
12. М а р к о в, К. К., О. П. Д о б р о д е е в и др. — Введение в физическую географию. Высшая школа, М. 1978.
13. М и л ь к о в, Ф. Н. — Основные проблемы физической географии. Высшая школа, М., 1967.
14. М и л ь к о в, Ф. Н. — Словарь — справочник по физической географии. Изд. 2-ое, дополн. Мысль, М., 1970.
15. М и ш е в, К. и М. Д а н е в а — Някои теоретични въпроси на ландшафтознанието и опазването на природната среда, СУ „Кл. Охридски“ С., 1977.
16. П е н ч е в, П., Д. Д и м и т р о в, П. В е к и л с к а, Н. Б о я н о в — География. Учебник за 7 клас на ЕСПУ. Народна просвета, С., 1979.
17. П е т р о в, П. — Природни комплекси. Обучението по география. 1980, кн. 5.